QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 9-son)
PEDAGOGIKA
PEDAGOGY
https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i09.055

TALABALARNING MADANIYATLARARO KOMMUNIKATIV SALOHIYATINI TADQIQ ETISHGA DOIR XORIJIY NAZARIY YONDASHUVLAR: KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYADAN MADANIYATLARARO KOMPETENSIYAGA

M.A. Ahmedova
A.I.Gertsen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universitetining toshkentdagi filiali tayanch doktaranti
mavludaxonahrorovna@gmail.com
+998933077393
A.M.Ahmedov
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti “Zamonaviy axborot texnologiyalari va sun’iy intellekt” kafedrasi
Dotsent., p.f.b.f.d.(PhD)
abdulaziz9333.aa@gmail.com
+998903439333

Annotatsiya. Maqolada talabalarning madaniyatlararo kommunikativ salohiyatini tadqiq etishning xorijiy nazariy asoslari tahlil qilingan. Kommunikativ kompetensiya konsepsiyasidan madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya modellariga o‘tish jarayoni yoritilgan. M. Byram, C. Kramsch, D. Deardorff, M. Bennett, A. Fantini va boshqa olimlarning modellari komponentli, rivojlanish, moslashuv va jarayonli yondashuvlar kesimida qiyoslangan. Tahlil natijasida madaniyatlararo kommunikativ salohiyatni oliy ta’limda o‘rganishning integrativ nazariy asosi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya, madaniyatlararo kommunikativ salohiyat, madaniyatlararo so‘zlovchi, madaniyatlararo sezgirlik, etnorelyativizm, lingvomadaniy yondashuv, oliy ta’lim.

ЗАРУБЕЖНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ МЕЖКУЛЬТУРНОГО КОММУНИКАТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ: ОТ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ К МЕЖКУЛЬТУРНОЙ

Аннотация. В статье анализируются зарубежные теоретические основы исследования межкультурного коммуникативного потенциала студентов. Рассматривается переход от концепции коммуникативной компетенции к моделям межкультурной коммуникативной компетенции. Модели М. Байрама, К. Крамш, Д. Дирдорф, М. Беннетта, А. Фантини и других учёных сопоставлены в ракурсе компонентных, развивающих, адаптационных и процессуальных подходов. Предложена

интегративная теоретическая основа изучения межкультурного коммуникативного потенциала в высшем образовании.

Ключевые слова: межкультурная коммуникативная компетенция, межкультурный коммуникативный потенциал, межкультурный говорящий, межкультурная чувствительность, этнорелятивизм, лингвокультурологический подход, высшее образование.

FOREIGN THEORETICAL APPROACHES TO RESEARCHING STUDENTS' INTERCULTURAL COMMUNICATIVE POTENTIAL: FROM COMMUNICATIVE TO INTERCULTURAL COMPETENCE

Abstract. The article analyses the foreign theoretical foundations for researching students' intercultural communicative potential. It traces the shift from the concept of communicative competence to models of intercultural communicative competence. The models of M. Byram, C. Kramsch, D. Deardorff, M. Bennett, A. Fantini and other scholars are compared as compositional, developmental, adaptational and process approaches. The analysis leads to an integrative theoretical basis for studying intercultural communicative potential in higher education.

Keywords: intercultural communicative competence, intercultural communicative potential, intercultural speaker, intercultural sensitivity, ethnorelativism, linguocultural approach, higher education.

KIRISH

Ta'limning globallashuvi, akademik mobillik va raqamli muloqotning kengayishi oliy ta'lim bitiruvchilaridan turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qila olishni talab qilmoqda. Shu sababli talabalarning madaniyatlararo kommunikativ salohiyatini takomillashtirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biriga aylandi.

Madaniyatlararo muloqotga tayyorlik muammosi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab pedagogika, psixologiya, lingvistika va madaniyatshunoslik fanlari kesishgan nuqtada mustaqil tadqiqot yo‘nalishiga aylandi. Bu yo‘nalishning shakllanishida uch tayanch g‘oya muhim rol o‘ynadi: til va madaniyatning ajralmasligi haqidagi lingvistik nisbiylik g‘oyasi, kommunikativ kompetensiya nazariyasi hamda madaniyatlararo muloqotni o‘rganuvchi ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar.

Xorijiy adabiyotda madaniyatlararo kompetensiyaning yigirmadan ortiq modeli mavjud [1]. Ularning ko‘pligi tadqiqotchi oldiga muhim savol qo‘yadi: qaysi model yoki modellar majmui oliy ta'limda talabalarning madaniyatlararo kommunikativ salohiyatini o‘rganish uchun eng mos nazariy asos bo‘la oladi?

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy-tipologik tahlil, tizimlashtirish va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil uchun madaniyatlararo kompetensiya bo‘yicha keng iqtibos keltiriladigan xorijiy monografiyalar, xalqaro jurnal maqolalari va Yevropa Kengashi hujjatlari tanlandi.

Modellarni tasniflashda B. Spitzberg va G. Changnon taklif etgan tipologiyaga tayanildi [1]. Har bir yondashuv to‘rt mezon bo‘yicha qiyoslandi: model turi, asosiy tarkibiy qismlari, til omilining o‘rni va oliy ta’lim tadqiqoti uchun ahamiyati.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kommunikativ kompetensiyadan madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyaga. Til o‘rganishning maqsadini faqat grammatik to‘g‘rilik bilan cheklamaslik g‘oyasi D. Hymesning kommunikativ kompetensiya konsepsiyasi bilan ilmiy asos oldi. Olim N. Chomskiyning “lingvistik kompetensiya” tushunchasini tanqid qilib, til egasi muayyan ijtimoiy vaziyatga mos ravishda kimga, qachon, qayerda va qanday gapirishni bilishi lozimligini asoslab berdi [2]. M. Canale va M. Swain kommunikativ kompetensiya tarkibida grammatik, sotsiolingvistik va strategik komponentlarni ajratdilar [3]. J. van Ek esa Yevropa Kengashi loyihalari doirasida lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv, strategik, sotsiomadaniy va ijtimoiy tarkibiy qismlardan iborat modelni taklif qildi [4].

Mazkur modellarda madaniy komponent dastlab “sotsiomadaniy bilimlar”, ya’ni o‘rganilayotgan til mamlakati haqidagi ma’lumotlar yig‘indisi sifatida talqin qilingan. Keyingi tadqiqotlarda u muloqotchining shaxsiy sifatlari, qadriyat munosabatlari va refleksiv qobiliyatlari bilan boyitildi.

M. Byram modeli va “madaniyatlararo so‘zlovchi”. Madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyaning eng ta’sirli modellaridan biri M. Byram tomonidan ishlab chiqilgan. Olim uni lingvistik, sotsiolingvistik va diskursiv kompetensiyalar hamda madaniyatlararo kompetensiyaning birikmasi sifatida ko‘radi. Madaniyatlararo kompetensiya beshta tarkibiy qismdan (savoirs) iborat [5]:

–o‘z va boshqa madaniyat hamda ijtimoiy guruhlar haqidagi bilimlar (*savoirs*);

–boshqa madaniyat hodisalarini talqin qilish va o‘z madaniyati bilan qiyoslash ko‘nikmalari (*savoir comprendre*);

–yangi madaniy bilimlarni kashf etish va real muloqotda qo‘llash ko‘nikmalari (*savoir apprendre/faire*);

–qiziquvchanlik, ochiqlik, o‘z madaniyatiga nisbatan ishonchni vaqtincha to‘xtatib tura olish munosabatlari (*savoir être*);

–tanqidiy madaniy ong, ya’ni madaniy amaliyotlarni aniq mezonlar asosida tanqidiy baholash qobiliyati (*savoir s’engager*).

M. Byram muloqot ishtirokchisini “ona tili sohibi”ga taqlid qiluvchi emas, balki madaniyatlar o‘rtasida vositachilik qiluvchi “madaniyatlararo so‘zlovchi” (*intercultural speaker*) sifatida tavsiflaydi. Keyingi ishlarida olim bu g‘oyani “madaniyatlararo fuqarolik” tushunchasigacha kengaytirib, oliy ta’limda chet tili o‘qitishning tarbiyaviy-fuqarolik salohiyatiga e’tibor qaratadi [6]. Yevropa Kengashi qo‘llanmasida bu yondashuv o‘qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar ko‘rinishiga keltirilgan [7].

C. Kramsch va “uchinchi o‘rin” konsepsiyasi. C. Kramsch madaniyatni til ta’limiga qo‘shimcha “beshinchi ko‘nikma” sifatida emas, balki birinchi darsdan boshlab mavjud kontekst sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, o‘quvchi o‘z madaniyati va o‘rganilayotgan madaniyat o‘rtasida “uchinchi o‘rin” (*third place*), ya’ni har ikki madaniyatni tanqidiy anglash va yangi ma’nolar yaratish maydonini egallashi lozim [8; 9]. Bu qarash madaniyatlararo

tayyorlikni moslashuv emas, balki shaxsning ma’no yaratuvchi faolligi sifatida tushunishga imkon beradi va talabaning sub’ektlik pozitsiyasini kuchaytiradi.

D. Deardorffning piramidal va jarayonli modellari. D. Deardorff xalqaro ta’lim mutaxassislari o‘rtasida Delfi usulida o‘tkazilgan tadqiqot asosida madaniyatlararo kompetensiyaning piramidal va jarayonli modellarini taklif qildi. Piramidal modelning asosida munosabatlar (hurmat, ochiqlik, qiziquvchanlik) turadi. Ular ustida bilim va tushunish hamda ko‘nikmalar (tinglash, kuzatish, talqin qilish, tahlil qilish, baholash, bog‘lash) joylashadi. Bular ichki natija (moslashuvchanlik, etnorelyativ qarash, empatiya) va tashqi natija, ya’ni samarali va maqbul muloqotga olib keladi [10]. Jarayonli modelda kompetensiya biror nuqtada “tugallanmasligi”, balki umr bo‘yi rivojlanib borishi ta’kidlanadi [10; 11]. Modelning oliy ta’lim uchun ahamiyati shundaki, u madaniyatlararo kompetensiyani xalqarolashuvning o‘lchanadigan talaba natijasi sifatida belgilaydi.

Rivojlanish va sezgirlik modellari. M. Bennett madaniyatlararo sezgirlik rivojlanishining bosqichli modelini (DMIS) ishlab chiqdi. Unga ko‘ra shaxsning madaniy farqlarga munosabati etnotsentrik bosqichlardan (inkor etish, himoyalanish, minimallashtirish) etnorelyativ bosqichlarga (qabul qilish, moslashish, integratsiya) tomon rivojlanadi [12]. Shu model asosida M. Hammer, M. Bennett va R. Wiseman madaniyatlararo rivojlanish inventarini (IDI) yaratdilar [13]. G.-M. Chen va W. Starosta madaniyatlararo sezgirlikni muloqotga kirishishga tayyorlik, farqlarni hurmat qilish, muloqotdagi ishonch, muloqotdan zavqlanish va diqqatlilik omillari orqali o‘lchovchi shkalani taklif qildilar [14]. Bu yondashuvlar tayyorlikning affektiv-motivatsion jihatini o‘rganishda muhim metodologik vosita hisoblanadi.

Tanqidiy va transmilliy yondashuvlar. A. Fantini madaniyatlararo kompetensiyani bilim, munosabat, ko‘nikma va anglash (*awareness*) o‘lchovlari hamda xorijiy tilni bilish darajasi bilan bog‘laydi va baholashning ko‘p usulli bo‘lishi zarurligini ta’kidlaydi [15]. A. Liddicoat va A. Scarino madaniyatlararo til ta’limining tamoyillari sifatida faol konstruksiya, bog‘lash, ijtimoiy o‘zaro ta’sir, refleksiya va mas’uliyatni ko‘rsatadi [16]. M. Guilherme madaniyatlararo ta’limning fuqarolik o‘lchovini asoslaydi [17]; bu yondashuv P. Freyrening ta’limni dialog va ongli anglash jarayoni sifatida talqin qiluvchi tanqidiy pedagogikasiga tayanadi [18]. A. Holliday madaniyatni “katta” (milliy) va “kichik” (ijtimoiy guruh) madaniyatlarga ajratib, shaxsni faqat milliy madaniyat vakili sifatida qabul qilish, ya’ni essentsializm xavfiga e’tibor qaratadi [19]. K. Risager til va madaniyat pedagogikasining milliy paradigmadan transmilliy paradigmaga o‘tishini asoslaydi [20].

Ijtimoiy-psixologik va madaniyatshunoslik asoslari. G. Hofstede madaniyatlarni hokimiyat masofasi, individualizm va kollektivizm, erkaklik va ayollik, noaniqlikdan qochish, uzoq muddatli yo‘nalganlik hamda erkinlik va cheklov o‘lchovlari bo‘yicha qiyoslaydi [21]. E. Hall yuqori va past kontekstli madaniyatlar, monoxron va polixron vaqt tushunchalarini kiritgan [22]. W. Gudykunst xavotir va noaniqlikni boshqarish nazariyasini ishlab chiqqan [23]. C. Ward, S. Bochner va A. Furnham madaniy shok va moslashuv jarayonlarini tahlil qilib, xorijda o‘qiyotgan talabalar moslashuvining omillarini aniqlagan [24]. Bu nazariyalar madaniy farqlarni tizimli tushuntirish uchun tushunchaviy apparat beradi. Biroq ularni ta’lim

jarayoniga ko‘chirishda madaniyatlarni sxemalashtirish va stereotiplashtirish xavfini hisobga olish lozim.

Modellarning qiyosiy tahlili. Tahlil qilingan asosiy yondashuvlar B. Spitzberg va G. Changnon tipologiyasi [1] asosida 1-jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval. Madaniyatlararo kompetensiyaning asosiy nazariy modellari qiyosiy tahlili

Model (muallif)	Model turi	Asosiy tarkibiy qismlar	Til omilining o‘rni	Oliy ta’lim tadqiqoti uchun ahamiyati
M. Byram (1997)	Komponentli	Bilimlar, talqin va kashf etish ko‘nikmalari, munosabatlar, tanqidiy madaniy ong	Markaziy	Salohiyat tarkibi va ta’lim maqsadlarini belgilash
A. Fantini (2009)	Komponentli	Bilim, munosabat, ko‘nikma, anglash, xorijiy til	Yuqori	Lingvomadaniy komponentni asoslash
M. Bennett (1993)	Rivojlanish	Etnotsentrik va etnorelyativ bosqichlar	Bilvosita	Salohiyat darajalarini ajratish
W. Gudykunst (2004)	Moslashuv	Xavotir va noaniqlikni boshqarish	Bilvosita	Refleksiv-shaxsiy komponentni asoslash
D. Deardorff (2006)	Jarayonli (sabab-oqibatli)	Munosabatlar, bilim va ko‘nikmalar, ichki va tashqi natija	O‘rtacha	Salohiyatni uzluksiz rivojlanuvchi jarayon sifatida talqin qilish
C. Kramsch (1993)	Tanqidiy-dialogik	“Uchinchi o‘rin”, ma’no yaratish	Markaziy	Talabaning sub’ektlik pozitsiyasini asoslash

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, modellarning birortasi ham madaniyatlararo muloqotga tayyorlikning barcha jihatlarini to‘liq qamrab olmaydi. Komponentli modellar tarkibni aniq belgilaydi, lekin rivojlanish dinamikasini aks ettirmaydi. Rivojlanish modellari esa bosqichlarni tavsiflaydi, biroq lingvistik omilni deyarli e’tiborga olmaydi.

Shu sababli oliy ta’limda talabalarning madaniyatlararo kommunikativ salohiyatini o‘rganish uchun integrativ yondashuv maqsadga muvofiq. Unda salohiyatning tarkibi komponentli modellar (M. Byram, A. Fantini, Yevropa Kengashi [25]) asosida, darajalari rivojlanish modeli (M. Bennett) asosida, rivojlanish mexanizmi esa jarayonli model (D. Deardorff) asosida belgilanadi. Til va madaniyat birligi (C. Kramsch, A. Liddicoat) barcha tarkibiy qismlarni birlashtiruvchi o‘q vazifasini bajaradi.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

1. Madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya nazariyasi kommunikativ kompetensiya konsepsiyasidan o‘sib chiqqan. Bu jarayonda madaniy komponent mamlakat haqidagi ma’lumotlardan muloqotchining qadriyatlari, munosabatlari va refleksiv qobiliyatlarini qamrab oluvchi shaxsiy sifatga aylandi.

2. Zamonaviy xorijiy yondashuvlarda madaniyatlararo muloqot ishtirokchisi “ona tili sohibi”ga taqlid qiluvchi emas, balki madaniyatlar o‘rtasida vositachilik qiluvchi, yangi ma’nolar yaratuvchi faol sub’ekt sifatida qaraladi.

3. Komponentli, rivojlanish, moslashuv va jarayonli modellarning har biri madaniyatlararo tayyorlikning faqat ayrim jihatlarini yoritadi. Shu sababli oliy ta’lim sharoitida ularni integrativ asosda birlashtirish maqsadga muvofiq.

4. Ijtimoiy-psixologik nazariyalarni ta’lim jarayoniga ko‘chirishda madaniyatlarni stereotiplashtirish xavfini hisobga olish, madaniyatlararo muloqotni shaxsga yo‘naltirilgan jarayon sifatida tashkil etish zarur.

Keyingi tadqiqotlarda ushbu integrativ asos lingvomadaniy yondashuv bilan boyitilib, talabalarning madaniyatlararo kommunikativ salohiyatini takomillashtirishning pedagogik modelini ishlab chiqishda qo‘llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Spitzberg B.H., Changnon G. Conceptualizing intercultural competence // The SAGE Handbook of Intercultural Competence / D.K. Deardorff (ed.). – Thousand Oaks, CA: SAGE, 2009. – P. 2–52.

2. Hymes D. On communicative competence // Sociolinguistics / J.B. Pride, J. Holmes (eds.). – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.

3. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // Applied Linguistics. – 1980. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–47.

4. van Ek J.A. Objectives for Foreign Language Learning. Vol. 1: Scope. – Strasbourg: Council of Europe, 1986.

5. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 p.

6. Byram M. From Foreign Language Education to Education for Intercultural Citizenship: Essays and Reflections. – Clevedon: Multilingual Matters, 2008. – 272 p.

7. Byram M., Gribkova B., Starkey H. Developing the Intercultural Dimension in Language Teaching: A Practical Introduction for Teachers. – Strasbourg: Council of Europe, 2002. – 41 p.

8. Kramsch C. Context and Culture in Language Teaching. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 295 p.

9. Kramsch C. Language and Culture. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 134 p.

10. Deardorff D.K. Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization // Journal of Studies in International Education. – 2006. – Vol. 10, No. 3. – P. 241–266.

11. Deardorff D.K. (ed.) The SAGE Handbook of Intercultural Competence. – Thousand Oaks, CA: SAGE, 2009. – 552 p.

12. Bennett M.J. Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity // Education for the Intercultural Experience / R.M. Paige (ed.). – Yarmouth, ME: Intercultural Press, 1993. – P. 21–71.

13. Hammer M.R., Bennett M.J., Wiseman R. Measuring intercultural sensitivity: The Intercultural Development Inventory // International Journal of Intercultural Relations. – 2003. – Vol. 27, No. 4. – P. 421–443.

14. Chen G.-M., Starosta W.J. The development and validation of the Intercultural Sensitivity Scale // Human Communication. – 2000. – Vol. 3. – P. 1–15.

15. Fantini A.E. Assessing intercultural competence: Issues and tools // The SAGE Handbook of Intercultural Competence / D.K. Deardorff (ed.). – Thousand Oaks, CA: SAGE, 2009. – P. 456–476.

16. Liddicoat A.J., Scarino A. Intercultural Language Teaching and Learning. – Chichester: Wiley-Blackwell, 2013.

17. Guilherme M. Critical Citizens for an Intercultural World: Foreign Language Education as Cultural Politics. – Clevedon: Multilingual Matters, 2002. – 297 p.

18. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. – New York: Herder and Herder, 1970.

19. Holliday A. Intercultural Communication and Ideology. – London: SAGE, 2011. – 216 p.

20. Risager K. Language and Culture Pedagogy: From a National to a Transnational Paradigm. – Clevedon: Multilingual Matters, 2007.

21. Hofstede G., Hofstede G.J., Minkov M. Cultures and Organizations: Software of the Mind. – 3rd ed. – New York: McGraw-Hill, 2010. – 561 p.

22. Hall E.T. Beyond Culture. – New York: Anchor Books, 1976. – 298 p.

23. Gudykunst W.B. Bridging Differences: Effective Intergroup Communication. – 4th ed. – Thousand Oaks, CA: SAGE, 2004.

24. Ward C., Bochner S., Furnham A. The Psychology of Culture Shock. – 2nd ed. – London: Routledge, 2001. – 367 p.

25. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1–3. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018.